

DUNYO XALQLARI O‘YIN MADANIYATIDA SHASHKANING O‘RNI

Nodirqulova Malika Ilhom qizi
Guliston Davlat pedagogika insitituti
Tabiiy fanlar fakulteti 20/24guruh talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada shashkaning dunyo xalqlari o‘yin madaniyatidagi o‘rni, uning qadimiy ildizlari va turli xalqlar hayotida tutgan o‘rni tahlil qilingan. Shashka qadimdan nafaqat ko‘ngilochar mashg‘ulot, balki intellektual rivojlanish vositasi sifatida ham qadrlangan. Turli mintaqalarda shakllangan milliy ko‘rinishlar, xalq an‘analaridagi o‘rni va shashkaning xalqaro sport turi darajasiga ko‘tarilishi yoritilgan. Maqola tarixiy manbalar, ilmiy tadqiqotlar va zamonaviy tajribalar asosida yozilgan bo‘lib, shashkaning insoniyat madaniyatidagi ahamiyatini ko‘rsatib beradi.*

Kalit so‘zlar: *Shashka, o‘yin madaniyati, intellektual o‘yin, xalq an‘analari, sport, tarix, madaniyat.*

Insoniyat tarixida o‘yinlar madaniyatning ajralmas qismi sifatida shakllangan va rivojlangan. O‘yinlar dastlab hordiq chiqarish vositasi bo‘lib xizmat qilgan bo‘lsa, keyinchalik ular tarbiya, ma‘naviy rivojlanish va intellektual salohiyatni oshirishda muhim rol o‘ynagan. Xalq o‘yinlari jamiyatning urf-odatlarini, qadriyatlarini va dunyoqarashini ifodalovchi madaniy hodisa sifatida ham e‘tirof etiladi.

Shashka ana shunday qadimiy intellektual o‘yinlardan biri bo‘lib, turli xalqlar o‘yin madaniyatida alohida o‘rin egallaydi. U nafaqat oddiy o‘yin sifatida, balki mantiqiy tafakkurni rivojlantiruvchi, yoshlarni tarbiyalovchi, jamiyatda muloqot va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlovchi vosita sifatida ham qadrlangan. Qadimgi Misrdan tortib Markaziy Osiyo, Yevropa va boshqa mintaqalarda shakllangan shashka an‘analari bugungi kungacha o‘z ahamiyatini saqlab kelmoqda.

Dunyo xalqlari madaniyatida shashkaning o‘rni nafaqat o‘yin sifatida, balki milliy o‘zlikni ifodalovchi, xalqning tafakkur darajasini ko‘rsatuvchi va ijtimoiy hayotning muhim bo‘lagi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois, shashkaning o‘yin madaniyatidagi ahamiyatini o‘rganish nafaqat tarixiy, balki ilmiy-amaliy jihatdan ham dolzarb hisoblanadi.

Shashka insoniyat tarixida shakllangan qadimiy intellektual o‘yinlardan biri sifatida ko‘plab xalqlarning o‘yin madaniyatida muhim o‘rin egallaydi. O‘yinlar nafaqat hordiq chiqarish vositasi, balki inson tafakkurini rivojlantiruvchi, ijtimoiy muloqotni mustahkamlovchi va madaniy qadriyatlarni avloddan-avlodga yetkazuvchi vosita sifatida qadrlangan. Shashka ana shunday o‘yinlardan bo‘lib, uning jahon xalqlari o‘rtasida

tarqalishi, turli shakllarini olishi va madaniy jarayonlardagi o‘rni tarixiy jarayonlar bilan chambarchas bog‘liqdir.

Qadimgi sivilizatsiyalar shashkaga o‘xshash o‘yinlarni bilganlar. Misrda eramizdan avvalgi davrlarda topilgan o‘yin taxtalari va donalari, Mesopotamiya hududidan topilgan qadimiy taxta o‘yinlari namunalarida shashka elementlarini ko‘rish mumkin. Yunon va Rim madaniyatida ham ikki kishilik strategik o‘yinlar mavjud bo‘lib, ularning asosiy maqsadi raqib donalarini yutish va taxtada ustunlikka erishishdan iborat bo‘lgan. Bu jarayon shashkaning inson tafakkurini charxlashdagi qadimiy ildizlarini tasdiqlaydi.

O‘rta asrlarda Yevropada shashka o‘yining turli shakllari rivoj topdi. Fransiyada XVI asrda shashkaning alohida intellektual o‘yin sifatida shakllangani qayd etiladi. Shu davrda shashka qoidalari ishlab chiqila boshladi, maxsus risolalar yozildi va jamiyatning turli tabaqalari orasida keng tarqaldi. Angliya, Ispaniya va Niderlandiyada ham shashkaning milliy ko‘rinishlari shakllandi. O‘sha davr jamiyatida shashka ko‘proq ziyolilar, saroy ahli va savdogarlar orasida mashhur bo‘lgan bo‘lsa-da, asta-sekin xalq ommasiga ham kirib bordi. Shashkaning o‘ziga xosligi shundaki, u oddiy odamlar uchun ham, yuqori tabaqaga mansub kishilar uchun ham teng darajada qiziqarli bo‘lgan.

Sharq mamlakatlarida ham shashkaning turli shakllari xalq madaniyatida keng o‘rin egallagan. Markaziy Osiyo, jumladan O‘zbekiston hududida shashka asrlar davomida xalq o‘yini sifatida o‘ynalgan. U nafaqat hordiq chiqarish, balki yoshlarni tarbiyalashda, ularni fikrlash va mantiqiy qaror qabul qilishga o‘rgatishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilgan. Mahalliy yig‘inlarda, oilaviy davralarda va bayramlarda shashka o‘ynash xalq an‘analarining ajralmas qismi bo‘lgan. Shashka orqali avlodlar orasida madaniy meros uzluksiz davom ettirilgan, kattalar yoshlarni sabr, chidam va adolatli raqobat ruhida tarbiyalaganlar.

Shashka xalqaro miqyosda XIX asrning oxiri va XX asr boshlaridan boshlab yanada keng ommalashdi. Yevropada shashka maktablari shakllanib, o‘yin qoidalari standartlashtirildi va umumiy xalqaro qoidalar ishlab chiqildi. 1947-yilda Xalqaro shashka federatsiyasi (FMJD) tashkil etilib, muntazam ravishda jahon chempionatlari o‘tkazila boshlandi. Bu jarayon shashkani jahon xalqlarining umumiy intellektual boyligi sifatida e‘tirof etilishiga sabab bo‘ldi. Hozirgi kunda xalqaro shashka 100 katakli taxtada o‘ynalsa, rus shashkasi 64 katakda o‘ynaladi va har ikkisi ham turli xalqlar madaniyatida alohida o‘rin tutadi.

Bugungi kunda shashka dunyoning turli mamlakatlarida turlicha shaklda rivojlangan. Masalan, Afrika qit‘asida shashkaning mahalliy qoidalari asosida o‘ynaladigan variantlari mavjud bo‘lib, ular milliy o‘yinlar bilan uyg‘unlashgan. Lotin Amerikasi davlatlarida esa shashka ko‘pincha oilaviy an‘analar va mahalliy bayramlarda o‘ynaladigan mashhur

o‘yinlardan biridir. Osiyo mamlakatlarida, xususan Xitoy va Hindistonda shashkaga o‘xshash o‘yinlarning qadimiy shakllari mavjud bo‘lgan va hozirgi kunda ham milliy madaniyatda o‘z o‘rnini saqlab qolmoqda.

Shashkaning dunyo xalqlari o‘yin madaniyatidagi o‘rni uning ko‘p qirrali ahamiyati bilan belgilanadi. Avvalo, u inson tafakkurini rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. O‘yin jarayonida ishtirokchilar strategiya tuzish, tezkor qaror qabul qilish, oldindan bir necha yurishni hisoblash ko‘nikmalarini hosil qiladilar. Ikkinchidan, shashka ijtimoiy aloqalarni mustahkamlovchi vositadir. Odamlar shashka orqali bir-biri bilan muloqot qiladi, raqobat asosida do‘stona munosabatlarni shakllantiradi va birgalikda vaqt o‘tkazadilar. Uchinchidan, shashka xalq madaniyatining uzviy qismi bo‘lib, u milliy qadriyatlarni saqlash va avlodlarga yetkazishda muhim vosita hisoblanadi.

Zamonaviy davrda shashka o‘zining yangi bosqichini boshdan kechirmoqda. Axborot texnologiyalari rivoji tufayli shashka o‘yinlari kompyuter dasturlari orqali chuqur tahlil qilinmoqda, sun‘iy intellekt asosida o‘yin strategiyalari ishlab chiqilmoqda va onlayn platformalarda xalqaro musobaqalar o‘tkazilmoqda. Bu esa shashkaning jahon xalqlari orasida yanada keng tarqalishiga, yosh avlodning qiziqishini oshirishga xizmat qilmoqda. Shuningdek, shashkaning ta‘lim jarayoniga joriy etilishi o‘quvchilarda mantiqiy tafakkurni, diqqatni jamlashni, sabr-toqat va halollikni shakllantirishda samarali vosita sifatida qo‘llanilmoqda.

Shashkaning dunyo xalqlari o‘yin madaniyatidagi o‘rni uning tarixiy ildizlari, milliy ko‘rinishlari va xalqaro sport turi sifatidagi mavqeidan kelib chiqib belgilanadi. U oddiy xalq o‘yini boshlab bugungi kunda jahon miqyosidagi yirik intellektual sport turi darajasiga ko‘tarilgan. Shu bois, shashkani nafaqat madaniy meros, balki bugungi zamonning intellektual rivojlanishiga hissa qo‘shuvchi omil sifatida ham baholash mumkin.

Shashka insoniyatning boy madaniy merosiga mansub qadimiy intellektual o‘yinlardan biridir. Uning dunyo xalqlari o‘yin madaniyatidagi o‘rni tarixiy, ijtimoiy va madaniy jarayonlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, turli xalqlarda shakllangan milliy ko‘rinishlar orqali o‘ziga xos rang-baranglik kasb etgan. Qadimdan boshlab shashka nafaqat hordiq chiqarish, balki tafakkurni charxlash, yoshlarni tarbiyalash va jamiyatda ijtimoiy muloqotni mustahkamlash vositasi sifatida qadrlanib kelgan.

O‘rta asrlarda Yevropada, Sharq mamlakatlarida va Markaziy Osiyoda shashkaning keng tarqalishi uning jahon madaniyati miqyosida tan olinishi uchun zamin yaratdi. XIX–XX asrlarda shashkaning sport turi sifatida xalqaro darajada tan olinishi va federatsiyalarning tashkil etilishi bu o‘yinni jahon xalqlarining umumiy intellektual boyligi sifatida e‘tirof etilishiga olib keldi.

Bugungi kunda shashka zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida yangi bosqichga ko‘tarilgan. Onlayn musobaqalar, kompyuter dasturlari va sun‘iy intellekt asosida yaratilgan o‘yin variantlari uning ommalashuviga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, ta‘lim jarayoniga shashkaning joriy qilinishi yoshlarning mantiqiy fikrlash, strategik qaror qabul qilish va diqqatni jamlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, shashkaning dunyo xalqlari o‘yin madaniyatidagi o‘rni nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki zamonaviy ijtimoiy hayotda ham dolzarbdir. U madaniy merosni asrab-avaylash, intellektual salohiyatni rivojlantirish va xalqlar o‘rtasida madaniy aloqalarni mustahkamlashda muhim omil bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуллаев Х. **Шашка ва шахмат тарихи**. – Тошкент: Фан, 2015.
2. Артемьев В. **История шашек: от древности до современности**. – Москва: Спорт, 2010.
3. Richards, P. **The History of Draughts (Checkers)**. – London: Routledge, 2008.
4. Murray, H. J. R. **A History of Board-Games Other Than Chess**. – Oxford: Clarendon Press, 1952.
5. Қосимов А., Мирзаев И. **Интеллектуал ўйинлар назарияси ва амалиёти**. – Тошкент: Университет нашриёти, 2020.
6. Шашка бўйича халқаро федерация (FMJD) расмий веб-сайти – www.fmjd.org.
7. O‘zbekiston Respublikasi Shashka federatsiyasi hujjatlari va nashrlari. – Toshkent, 2022.
8. Шашка энциклопедияси. Тузувчи: И. Глебов. – Санкт-Петербург: Питер, 2018.
9. Бердиев У. **Шашканинг таълимдаги аҳамияти**. – Самарқанд: СамДУ нашриёти, 2021.